

4. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / Шмонин А. В. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Белкин Р. С. : в 3 т. – М. : Юристь, 1997. – Т. 1 : Общая теория криминалистики. – 408 с.
6. Тищенко В. В. Користно-насильственні преступления: криминалистический анализ : монография / Тищенко В. В. – Одесса : Юридическая литература, 2002. – 360 с.
7. Герасимов И. Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений / И. Ф. Герасимов // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Вопросы криминалистики). – 1983. – № 76. – С. 52–58.
8. Ахтирська Н. М. Теорія та методологія криміналістичної класифікації : монографія / Ахтирська Н. М. – К. : Бюл. Вищої атестат. коміс. України : Вид-во Толока, 2004. – 256 с.
9. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємства (проблеми методики розслідування) : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / В. Б. Смелік. – Х., 2005. – 244 с.
10. Чернявський С. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш : наук.-практ. посіб. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – 216 с.
11. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль у диференціації криміналістичних методик / Б. В. Щур // Європейські перспективи. – № 1. – Ч. 2. – 2011. – С. 140–144.
12. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.
13. Колдин В. Я. Информационные процессы и структуры в криминалистике / В. Я. Колдин, Н. Е. Полевой. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 32 с.

УДК 343.98

І. Я. Кулик, здобувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблемних питань криміналістичної характеристики транснаціональних злочинних угруповань. Розглянуто наукові підходи щодо визначення поняття й ознак транснаціональних кримінальних угруповань.

Статья посвящена исследованию актуальных проблемных вопросов криминалистической характеристики транснациональных преступных группировок. Рассмотрены научные подходы к определению понятия и основных признаков транснациональных преступных группировок.

This article is devoted to consideration of actual problem questions of tactical supply of carrying out of confrontation. The author have considered the organizational preparatory actions of carrying out of confrontations with participation of suspected and defendants.

© **І. Я. Кулик**, 2012

Ключові слова. Злочинні угруповання, транснаціональна злочинність, криміналістична характеристика.

Вступ. В умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні все більшу актуальність набуває боротьба з організованою злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей у руках керівників організованих злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі в політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюють аналоги транснаціональних компаній, які ведуть злочинний бізнес. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України в транснаціональні кримінальні структури. Тому криміногенну ситуацію в країні характеризують украй негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Посилюється її організованість, що потребує прийняття невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів. Усе вищезазначене викликає занепокоєння й обумовлює необхідність оновлення та вдосконалення тактичного забезпечення слідчої діяльності з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, особливо з розслідування злочинів, учинених транснаціональними злочинними угрупованнями.

Для вітчизняної правової науки розробка криміналістичного забезпечення протидії діяльності транснаціональних кримінальних угруповань в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямом наукового пошуку. Окремі аспекти цієї проблеми в галузевому-предметному плані висвітлювали вчені-юристи України: Ю. П. Аленін, К. В. Антонов, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, О. Ф. Долженков, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, І. П. Козаченко, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, В. М. Тертишник, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, країн СНД: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, Г. І. Грамович, Л. М. Карнеєва, О. М. Ларін, М. І. Порубов, О. Р. Раїнов, В. С. Емінов, М. П. Яблоков та ін. Разом з тим комплексної розробки криміналістичної характеристики транснаціональних злочинних угруповань не здійснено.

Постановка завдання. Мета цієї статті – висвітлення особливостей криміналістичної характеристики транснаціональних злочинних угруповань з урахуванням сучасних потреб слідчої практики.

Результати дослідження. Однією з основних ознак транснаціональної злочинності є створення стійких суспільно небезпечних злочинних груп з функціонально-ієрархічною структурою побудови. Організовані групи – це первинна ланка, невід'ємний структурний елемент транснаціональної злочинності, фундамент її подальшого розвитку та змін. Саме злочинні групи вчиняють переважну більшість злочинів різностороннього характеру. Організована злочинна група, яка характеризується найбільшим ступенем суспільної небезпеки, – найнебезпечніший різновид злочинних угруповань і об'єднань, що має високий рівень психологічного розвитку: згуртоване й стійке. Йї притаманний високий ступінь організованості, чітка функціональна диференціація структури переважно ієрархічного типу, розподіл ролей з яскраво вираженою роллю лідера. Крім того, кількість учинених злочинів у міру функціонування злочинної групи збільшується. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України, організованою групою є стійке об'єднання двох і більше осіб, які спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності [1, 119].

Питанню визначення поняття злочинної групи та її основних ознак вчені приділяли багато уваги. Так, на думку А. І. Долгової та В. Д. Пахомова, організована група характеризується заздалегідь спланованою і цілеспрямованою злочинною поведінкою й домовленістю про пос-

тійну злочинну діяльність. Члени організованих груп оцінюють та прогнозують ефективність своєї діяльності, формують ціннісні орієнтації та систему норм поведінки [2, 8–9]. На відміну від А. І. Долгової та В. Д. Пахомова, деякі науковці в основу визначення організованої групи покладають кількісний критерій. Зокрема, В. Картавцев та Д. Савченко під організованою групою розуміють стале об'єднання трьох і більше осіб, які зорганізувалися для отримання матеріальної вигоди шляхом учинення одного або кількох злочинів [3, 18].

У цьому випадку автори виділяють таку ознаку організованої групи, як сталість. Сталість групи полягає в її міцності й стабільності. Ці ознаки проявляються у тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни членів групи, прикритті злочинної діяльності як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів.

О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв та Т. А. Третьякова організовану злочинну групу визначають як стійку групу осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення одного або кількох злочинів і мають у своєму складі організатора [4, 29]. Слід сказати, що в цьому визначенні науковці, на відміну від В. Картавцева та Д. Савченка, виділяють таку ознаку групи, як стійкість (постійність). Стійкість групи означає, що вона має відносно постійний склад учасників з наявністю тривалих зв'язків між ними і високого рівня організованості, однотайності у прийнятті рішень і послідовності у вчиненні злочинів.

У науковій літературі можна знайти й інші визначення, де під організованою групою розуміється ієрархічно побудована структура, що сформована для злочинної діяльності у вигляді промислу і функціонує під опікою корумпованих посадових осіб [5, 291]. На нашу думку, в цьому визначенні автори виділяють ієрархічність та наявність корумпованих зв'язків. Ієрархічність передбачає наявність системно-структурної побудови групи, яка включає загальне керівництво (лідерів), чітко визначену підпорядкованість рядових членів, вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурами об'єднання.

Аналізуючи наведене, зазначимо, що науковці здебільшого дають визначення організованої злочинної групи, перелічуючи різноманітні ознаки. При цьому більшість із них, даючи своє розуміння організованої групи, зупиняється лише на деяких ознаках. Тому ми вважаємо, що такі визначення не досить повні, оскільки не розкривають цілісної суті цього явища. Проаналізувавши погляди науковців (А. І. Долгової, В. Д. Пахомова, В. Т. Контемірова, Є. І. Макаренка, І. В. Тарасюка, І. В. Максимченка) [2, 24; 6, 14–15; 7, 114–115; 8, 214–215] щодо ознак організованої групи, можна поділити їх на основні чотири групи за такими факторами:

– за ознаками організованості: виражені організаційно-управлінські структури та ієрархічність груп, наявність єдиних норм поведінки, системи санкцій та їх практична реалізація; наявність лідера та чіткий розподіл ролей і функцій у групі;

– за характером діяльності: стійкий, запланований і законспірований характер злочинної діяльності, наявність спільних цілей, орієнтація на максимально високі прибутки; постійний і тривалий характер злочинної діяльності; прагнення до встановлення міжрегіональних зв'язків; активне поширення антигромадської ідеології; учинення нетрадиційних злочинів (викрадення людей); установа контактів із працівниками правоохоронних органів;

– за ознаками матеріального забезпечення: висока технічна забезпеченість; використання сучасних технічних засобів, транспорту та зброї; наявність значних грошових сум, матеріальна підтримка членів групи;

– за особливостями забезпечення злочинної діяльності: наявність корумпованих зв'язків з представниками державної влади та правоохоронних органів; цілеспрямована розробка заходів протидії правоохоронним органам; наявність системи нейтралізації форм соціального контролю.

Законодавець у ст. 28 КК України вказує на ознаки, які мають бути для того, щоб зарахувати злочинну групу до організованої: наявність декількох осіб та їх попередня зоргані-

нізованість у спільне стійке об'єднання для готування або вчинення злочинів; об'єднаність злочинів єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на реалізацію цього плану; обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом.

Необхідно зазначити, що низка науковців вдається до детальнішого поділу ознак, розмежовуючи їх на основні та додаткові. Зокрема, можна погодитися з В. М. Биковим, який виділяє обов'язкові та факультативні ознаки організованих груп, визнаючи, що обов'язкові ознаки зазначено в законі, це стійкість злочинної групи й розподіл функцій її учасників, спрямованих на досягнення єдиного плану групи. До факультативних ознак він зараховує: формування психологічної структури в групі, висунення лідера; розподіл ролей у групі та підготовка до вчинення злочинів; можливість використання складних способів учинення злочинів; підтримання жорсткої дисципліни та наявність спеціального грошового фонду; наявність у групі єдиної ціннісно-нормативної орієнтації; розподіл доходів відповідно до становища особи в структурі групи [9, 4–8].

С. С. Єпішин також пропонує розмежовувати ознаки організованих груп на обов'язкові та факультативні. Але при цьому він підкреслює, що обов'язкові ознаки, як найсуттєвіші, притаманні всім організованим групам, а факультативні – враховують різноманітність життя. Тому до факультативних ознак автор зараховує кругову поруку та систему норм поведінки, обов'язкову для всіх членів групи; наявність управлінського ядра, ієрархічності і постійний склад групи; створення групи на тривалий час з метою заняття злочинною діяльністю; розробку заходів захисту від викриття [10, 85].

Ураховуючи, що обов'язкові ознаки організованої групи містяться в законі, можна виділити головний критерій, який є підставою для розподілу груп на види та їх ознаки. Основним критерієм відмежування організованої групи від інших видів злочинних груп є ступінь організованості та стійкості показників розвитку злочинної групи. Під час визначення меж якісного рівня організованої групи криміналістика тісно пов'язана з кримінологією, кримінальним правом та іншими науками. З іншого боку, криміналістика має враховувати закономірності, які притаманні даному виду злочинного об'єднання, що володіє чітко вираженими системними якостями. Організованість – це головна відмінність організованої злочинності від усякої іншої. Дослідники організованої злочинності неодноразово зазначали, що неможливо охарактеризувати її тільки кількісними показниками.

Так, К. Т. Чернова виділяє серед основних ознак групи організованість, до якої зараховує таке: ієрархічну структуру, розроблення плану, підготовку засобів для вчинення й приховування злочинів, розподіл ролей і взаємодію учасників групи, розподіл доходів відповідно до положення у групі [11, 5–6]. Також необхідно зазначити, що на практиці виникають проблеми й помилки під час визначення ознак організованості тієї чи іншої злочинної групи. Мають місце факти, коли у кримінальних справах організовані злочинні групи належать до груп осіб, які вчинили злочин за змовою та навпаки. Тому для визнання злочину таким, що вчинений організованою групою, в кожному конкретному випадку необхідно зазначити, за якими ознаками злочинна група організована.

Відповідно до ст. 28 КК України відмітними рисами організованих груп є їх стійкість та попереднє об'єднання для вчинення одного або кількох злочинів. Злочинна діяльність стає єдиною, тривалою і являє собою цілісну систему. Стійкість свідчить про тривалість злочинної діяльності й постійний склад групи. Однак сама тривалість не є основною ознакою групи, оскільки тривалі зв'язки можуть бути і в групах, які епізодично за попередньою змовою вчиняють злочини. Стійкість організованої групи виявляється в певній стабільності, цілісності групи під час впливу зовнішніх та внутрішніх умов. Під зовнішніми умовами в цьому випадку слід розуміти суспільно-політичну обстановку: дію правових норм, конкретну оперативну обстановку тощо. Стійкість організованої групи із зовнішнього боку – це суворая конспірація, маскуваність злочинної діяльності, забезпечення тривалості функціонування, створення систем захисту від викриття, розробка різних способів учинення та приховування злочинів. Під внутрішніми умовами слід розуміти

будь-які співвідношення, дії, зміни у структурі та складі групи. Загалом, стійкість організованої групи припускає активну протидію силам, які спрямовані на роз'єднання та ліквідацію групи. Але необхідно враховувати, що одночасно в групі діють дві сили – перша, спрямована на роз'єднання і розпад групи, друга – на згуртування та зміцнення. У цьому випадку стійкість означає, що створені умови, за яких переважає дія сил, спрямованих на об'єднання, згуртування, інтеграцію та централізацію групи, завдяки чому організована група не розпадається, на відміну від групи за попередньою змогою. Створення внутрішнього порядку в групі, розподіл ролей і закріплення функцій, формування ієрархії, відносин влади й підпорядкованості – це процеси, спрямовані на підвищення самозбереження групи і характеризують її стійкість. Психологічний бік стійкості групи характеризує також її згуртованість, яка полягає у її спаяності та одностайності. Згуртованість – це внутрішній стан організованої групи, а стійкість – зовнішній. Вважається помилковим розмежовувати стійкість і згуртованість, тому що ці два явища перебувають у взаємодії та взаємозалежності, виступають як єдине ціле і є нерозривними. Цілісність організованої групи означає відносну відособленість, ізолюваність і проявляється в конспіративному характері зв'язків її учасників, а також у тому, що група здатна чинити протидію як внутрішнім, так і зовнішнім змінам. Тому група діє як єдиний організм.

Загалом, можна сказати, що функціональні та структурні характеристики групи в діях переплітаються, доповнюють одна одну і тісно пов'язуються з цілями групи. Також необхідно зазначити, що різновидом організованих груп є банди, котрі відрізняються, як правило, за ознаками організованості. Банда – це стійка організована й озброєна група з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян, підприємства, установи та організації. Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів. Деякі науковці, порівнюючи організовані групи з бандами, як відмітну обов'язкову ознаку виділяють її озброєність. Зокрема, О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв та Т. А. Третьякова визначають банду як організовану озброєну злочинну групу, що створюється для нападу на юридичних та фізичних осіб [4, 7].

Підсумовуючи наведене, підкреслимо, що, незважаючи на обов'язкові ознаки групи, зазначені в законі, існують інші, на які немає прямого посилання. Ці ознаки можна розглядати як додаткові. На основі вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про злочинну діяльність організованих груп, виявлено такі додаткові ознаки. 1. Чітка ієрархія та наявність лідера. 2. Чіткий розподіл ролей і закріплення функцій у групі. В організованій групі ролі чітко розподіляються: одні члени беруть участь у підготовці злочинів, інші безпосередньо вчиняють злочини, треті забезпечують збут викраденого. Кожний знає свої обов'язки, тому група функціонує злагоджено й організовано. 3. Планований характер злочинної діяльності. Практично всі групи вчиняють злочини на основі заздалегідь розробленого плану. Тому тривалість функціонування таких груп неможлива без планування їх специфічної діяльності. Зокрема під час вивчення кримінальних справ установлено, що злочинні групи функціонували: до 1 місяця – 5 %, до 3 місяців – 10 %, до 1 року – 66 %, більше 1 року – 19 %. 4. Мобільність, озброєність і висока технічна оснащеність групи. 5. Стійкість, згуртованість і постійність складу групи. 6. Дисципліна, наявність у групі системи норм і правил поведінки. 7. Діловий характер стосунків між членами групи. 8. Єдина матеріальна база. 9. Спеціальні методи формування групи. Склад учасників групи, як правило, відповідає оптимальній кількості для функціонування злочинної діяльності. Усі члени групи входять до неї добровільно, виняток становлять особи, які необхідні групі для вчинення злочинів і тому втягнуті в групу за допомогою погроз або шантажу. Форми залучення до групи можуть бути різноманітними. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ установлено, що для формування груп лідери використовували компрометацію і шантаж (61 %), ставлення в матеріальну залежність (32 %), створення перешкод на роботі (7 %). Іноді ці прийоми застосовувалися в сукупності. 10. Наявність злочинного досвіду у членів групи. 11. Тривалість та конспіративний характер діяльності, спрямованість на отримання значних прибутків. 12. Наявність корумпованих зв'язків є

однією з важливих ознак організованих груп, що забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Чим організованіша злочинна група, тим вищий рівень її корумпованих зв'язків [12, 87].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під час розслідування злочинів слідчому слід розуміти ступінь психологічної єдності й взаємної підтримки членів злочинних об'єднань, їхню організованість і згуртованість, що допоможе кваліфікувати групу як організовану та обрати правильну тактику слідчих дій і напрями розслідування. Отже, встановлюючи ознаки злочинної групи, слідчий повинен пам'ятати, що не всі злочинні групи можуть розпізнаватися за наведеними ознаками, оскільки злочинна група – це живий соціальний організм, який розвивається від простих видів до складніших.

Література

1. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : Постанова пленуму Верховного суду України : № 12 від 25 грудня 1992 р. із змінами, внесеними постановою Пленуму від 4 червня 1993 р. № 3 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України (Постанови пленуму Верховного суду України в кримінальних та цивільних справах за станом на 01 лютого 1995 р.). – № 1. – К. : ЮРІНКОМ, 1995.
2. Долгова А. И. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие / А. И. Долгова, В. Д. Пахомов // Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит., 1989. – С. 7–94.
3. Картавцев В. Организована злочинність та кримінальний закон / В. Картавцев, Д. Савченко // Радянське право. – 1991. – № 8. – С. 16–19.
4. Джужа О. М. Стислий словник кримінологічних термінів : навчальний посібник / Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Третьякова Т. А. / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : НАВСУ, 1999.
5. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики : учебник для вузов / под ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина. – Нижний Новгород : Нижегородская ВШ МВД России, 1995.
6. Контемиров В. Т. Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Т. Контемиров. – Волгоград, 1992.
7. Макаренко Є. І. Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю / Є. І. Макаренко // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матеріали науково-практичної конференції : у 2 ч. / (Сімферополь – Алушта, 19–21 вересня 2002 р.). – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111–120.
8. Тарасюк І. В. Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі / І. В. Тарасюк, І. В. Максимченко // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах : тези доп. наук.-практ. конф. : у 2 ч. – К. : НАВСУ, 2002. – Ч. 2. – С. 214–217.
9. Быков В. М. Признаки организованной преступной группы / В. М. Быков // Законность. – 1998. – № 9. – С. 4–8.
10. Епишин С. С. Организованная преступная группа и ее признаки / С. С. Епишин // Проблемы борьбы с организованной преступностью : сборник научных трудов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81–89.
11. Чернова К. Т. Организованные группы расхитителей социалистического имущества : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07, 12.00.09 / К. Т. Чернова. – М., 1974.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 304 с.